

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

TOLFTE BANDET.

2:a häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
AHRENBERG, JAC., Några dokument till vår konst- och kulturhistoria. Samlade, tecknade och ordnade i och för klargörande af frågan om restauration af Åbo slott. Med 76 fig.	105.
LAGERHEIM, MAJ, Bidrag till kännedomen om fylgja-tron	169.
MONTELIUS, OSCAR, Det nordiska treperiodssystemet. En historik	185.
AMBROSIANI, SUNE, Takstolsfotens uppkomst. Med 5 fig.	212.
BOËTHIUS, JOHANNES, En dalsk runinskrift från Orsa. Med 1 fig.	222.
JANSE, OTTO, Ur litteraturen	227.

En dalsk runinskrift från Orsa.

Af

Johannes Boëthius.

På ett gammalt loft i Ollargården i byn Orsbleck i Orsa socken fann jag hösten 1903 en runinskrift, som är inristad på stocken öfver dörren till loftets nedre våning. Loftet, som enligt hvad inskriften ger vid handen är byggdt år 1635, är uppfördt af rundtimmer och liknar den vanliga lofttypen med en öfvertäckt svalgång utanför den öfre våningen och en trappa upp till svalgången. För öfrigt är loftet ganska litet och innehåller blott ett rum i hvardera våningen.

Runinskriften, hvilken så när som på de fem första tecknen är skriven i en rad, har följande utseende:

O E † * P

1 H R F : N M N F : X F : X F † R : † † R 1 : † † † † † †
) 6 3 5 1 H R F : † R D † † N : X F † R : † † R 1 : † † †

Slutet på inskriften är tydligen på något sätt förstörd, kanske genom ett yxhugg. Den stock, som runorna äro ristade på, är rödfärgad. Färgen försvårar dock icke inskriftens läsande, då runorna äro tydligt ristade. Blott en och annan spricka i träet vållar på ett par ställen en viss otydlighet, dock tror jag icke, att de inverka på tolkningen af inskriften. Runorna äro i likhet med dem på lill-

härdalsstolen gjorda med fina knifristningar. Orden skiljas från hvarandra genom två mycket fina lodräta streck, det ena öfver det andra. De runor, som användts, äro de genom inskriften på lillhärdalsstolen och några äldre författare kända dalrunorna.

Jag vill till en början gå igenom de runor, om hvilka någon tveksamhet kan uppstå.

Den 4:e runan i den långa raden (runan närmast efter det första \mathcal{R} måste vara $k = \mathcal{V}$, såsom det också skrifves i inskriftens senare del, där samma ord återkommer. Denna form för k öfverensstämmer icke med k -runans vanliga form i dalrunorna, där k skrifves \mathbf{K} . Vi ha här alltså kvar den ursprungligare formen \mathcal{V} , som bekant den yngre runradens tecken för k .

$\}$ är väl tecken för s , som ju på lillhärdalsstolen på ett ställe har en liknande form $\mathcal{?}$, fast ej runan där, som här är fallet, går ned till raden. $\mathcal{!}$ längre fram måste väl också vara tecken för s , då ju äfven denna form af s -runan återfinnes på lillhärdalsstolen.

\mathcal{F} är tydligen n -runan = $\mathcal{!}$. Den horisontella kvisten öfverst är troligen blott en spricka i stocken eller ock felskrifning.

$\mathcal{!}$ är troligen tecken för o . I inskriftens senare del, där samma ord återkommer, är den runda kretsen större Φ . Skrifves äfven Φ och Ψ på andra ställen i inskriften.

$\mathcal{#}$ erbjuder samma svårigheter här som på lillhärdalsstolen. Ihre och Liljegren anföra $\mathcal{#}$ som tecken för \ddot{a} , under det Bureus har det som tecken för \dot{a} . Bugge läser det i inskriften på lillhärdalsstolen som \ddot{a} , men enligt Noreens tolkning, som väl har den största sannolikheten för sig, är det tecken för \dot{a} .

$\mathcal{!}$ är en binderuna af $\mathcal{!} = e$ och $\mathcal{!} = d$.

Efter dessa anmärkningar öfvergår jag till att läsa inskriften på följande sätt:

ierk ulsun an afer gort lofted 1635 ierk årdesu afer gort lof . . .

*ierk »Erik» = orsam. $\mathcal{!}$ ark, älfdm. $\mathcal{!}$ ark. ulsun »Olsson». Olof heter på orsam. $\mathcal{!}$ gv, på älfdm. $\mathcal{!}$ kov och på moram. $\mathcal{!}$ kov, $\mathcal{!}$ kvav och $\mathcal{!}$ va. Att äfven i orsam. ett $\mathcal{!}$ lov eller dylikt med uddljudande $\mathcal{!}$ funnits, torde framgå af bynamnet $\mathcal{!}$ honsby = Uljonsbyn (i 1716 års jordebok skrifvet Oluf Jönsby) samt af några gårdsnamn, i hvilka $\mathcal{!}$ -ingår. *Sun* »son» = orsam. och moram. *sun* och älfdm. *sun**

An »han» = orsam. $\mathcal{!}$ n l. $\mathcal{!}$ n, moram. $\mathcal{!}$ n och älfdm. $\mathcal{!}$ n.

Afer »har». På orsa- och moramål heter denna form *a*, på älfaldsmål *ar* l. *a*. Den fullare formen *aver* lefver icke kvar någonstans i dalmålet, så vidt jag har mig bekant.

gort »gjort». Denna form vållar vissa svårigheter. Gjort heter både på orsa- och älfaldsmål *gart*. På moramål heter det däremot *jort*, *gjøt* och *dzort*, alltså med *o*. Möjligt är ju dock, att *gort* är ett försök att skriva riksspråk. Eller kanske det en gång har existerat i dalmålet en form *gort*, som numera är utdöd. Man skulle ju också kunna antaga, att † har en annan betydelse än †, så att det t. ex. skulle kunna betyda *a*, då man har att läsa *gart*. X skulle då blott vara tecken för *a*, när detta står efter ett bortfallet *h*.

lofted »loftet» = orsam. *lsft*. Bestämd och obestämd form af neutra i sing. äro i orsam. lika, under det att i Älfdalen den best. formen ändas på *-ed*. Formen *lofted* vållar alltså vissa svårigheter, om man vill anta, att inskriften är affattad på orsamål. Älfaldsmålet passar då bättre. En möjlighet finnes ju dock för att *loftet*, som nu på orsam. heter *lsft*, år 1635 verkligen hette *lsfted* eller något dylikt. Hvad angår vokalen i *loft*, så är det väl troligt, att man med runan Φ återgaf det öppna *å*-ljudet, vare sig det såsom i Älfdalen uttalades *o*, i Mora *o* eller i Orsa *ø*. För öfrigt kan ju öfvergången af *o* > *ø* i orsamålet ha skett senare.

Ardesu. Detta ord erbjuder stora svårigheter för tolkningen. Öfversättningen af *ardesu* = detta är, som jag till en början ehuru med tvekan accepterade, har jag sedermera måst öfvergifva på följande grunder. *Desu* skulle då vara dat. sing. neutr. Om en afläggare af det gamla *þessen* verkligen funnes i dalmålet, så skulle denna nog i dat. sing. neutr. ändas på *-u* i likhet med *is'n* (> *hessen*) = den här, som i dat. sing. neutr. heter *isu*. Men, så vidt jag vet, saknas i dalm. alla spår af det gamla *þessen*. För öfrigt borde väl *þessen* motsvaras af ett **dis'n* liksom *hessen* af *is'n*. Dock kunde ju tänkas, att dalmålets *i* här utvecklats ur *e*, och att denna öfvergång af *e* > *i* ännu icke genomförts vid den tid, då inskriften gjordes. Vidare är icke dat. utan ack. åtminstone i orsam. tidskasus. Detta är (såsom svar på frågan när?) heter på orsam. *ita ar* och på våmhusmål, som ju är älfdm., heter det *ita ara*. Äfven är ordställningen *år desu* i stället för *desu år* egendomlig. — Prof. Noreen har enskildt i bref till förf. framkastat den förmodan, att ordet *ardesu* är ett ortnamn. Trots efterforskningar i både ny-

are och äldre handlingar har jag icke i de socknar, inom hvilka det egentliga dalmålet talas, kunnat finna något bynamn, som har någon likhet med detta *årdesu*. Vore det åter ett gårdsnamn, så är det egendomligt, att det står efter och icke före egennamnet. I kyrkböcker från slutet af 1600-talet står gårdsnamnet regelbundet före egennamnet. — Självf vågar jag ingen gissning angående *årdesu* utan lämnar frågan öppen.

lof Här har troligen liksom i inskriftens första del stått *lofted* eller någon sammansättning, där *loft* ingår som första sammansättningsdel, fast den senare delen af ordet är utplånad. Till och med *f*-runan är mycket otydlig, och blott dess öfre del *f* är bibehållen.

Hvad de fem första tecknen, som stå öfverst för sig själfva, betyda, är ovisst. **OE**, som ju icke äro runor, betyda kanske *Olof Ersson*. *†*P* äro kanske bomärken för de gårdar, på hvilka loftet stått, ty enligt de uppgifter, jag inhämtat om loftet, har detta på senare tid flyttats flera gånger och senast från den en half mil bort belägna byn Åberga i Orsa. De nämnda tecknen äro dock icke bomärken vare sig för den gård, på hvilken loftet stod i Åberga, eller för Ollargården i Orsbleck, där det nu befinner sig.

Jag öfversätter inskriften sålunda:

Erik Olsson, han har gjort loftet 1635. Erik Årdesu(?) har gjort *lof*

Såsom af det föregående framgår, består inskriften af två delar, af hvilka den andra med nästan samma ord upprepar, hvad den första sagt. Möjligt är, att loftets byggmästare Erik Olsson genom två inskriptioner, en på hvardera sidan om årtalet 1635, som står på stockens midt, rätt öfver dörren, velat så mycket säkrare för eftervärldens bevara minnet af sig såsom mästare till denna på sin tid och i denna trakt säkerligen storartade byggnad. Man kan ju dock äfven tänka, att det är en annan Erik, som gjort någon del af loftet, t. ex. trappan eller något annat, och velat äfven han genom en inskrift få sitt namn förevigadt. För att skilja sig från Erik Olsson har han efter sitt namn tillfogat ordet *årdesu*, hvilket ord ju möjligen skall tillkännagifva hans hemvist eller kanske är hans tillnamn eller gårdsnamn. Om man får tänka sig, att inskriften är gjord af två olika personer, som ristat hvar sin del, den ena före och den andra efter årtalet, så skulle detta kunna lämna en förklaring öfver hvarför några runor, som igenkomma i samma ord

i de båda inskrifthalfvorna, äro något olika skrifna, t. ex. † †, som stå mot X Φ i den senare.

Hvad till sist angår det språk, på hvilket inskriften är affattad, så är det, såsom jag i analysen af de särskilda orden sökt visa, knappast möjligt att af själfva språkformerna afgöra, om det är orsa-, mora- eller älfdalsmål. Själf är jag snarast böjd för att antaga, att det är älfdalsmål, då, så vidt man hittills har sig bekant, det är i Älfdalen, som de dalska runorna användts i nyare tid. Förklaringen till att en runinskrift på älfdalsmål återfinnes på en byggnad i Orsa kunde då sökas däri, att af gammalt utsocknes timmermän användts vid byggnadsarbeten i Orsa. För öfrigt äro ju runorna mycket nära öfverensstämmande med dem, som begagnas på lillhärdaalsstolen. En viktig omständighet, som talar emot, att dessa runor skulle vara ristade af en orsakar!, finner jag äfven i den omständigheten, att jag ingen annanstans i Orsa funnit inskrifter, där de dalska runorna äro använda. Däremot har jag funnit flera inskrifter från 1600- och 1700-talet på härbren i Orsa, hvilka inskrifter alla äro gjorda med ett alfabet, som knappast har något gemensamt med de dalska runorna men ändock något skiljer sig från den vanliga bokstafsskriften. Så t. ex. skrives *h* [∩], *n* skrives *η*, två bokstäfver kunna skrivas tillsammans i likhet med en binderuna t. ex. *æ* = *en*. Mellan hvarje ord brukas såsom i runinskrifter två eller tre lodräta streck som ordskillnadsmärke. Denna stil har i Orsa af gammalt mycket begagnats, då man skulle rista in ord eller bokstäfver i trä, och kallas »gälkallsstil», därför att vallpojken eller, som han här kallas, »gälkalln» mycket använde sig af denna stil, då han gick vall med kreaturen i skogen. I Ore kallas en liknande stil »tallstil». Som dessa inskrifter icke innehålla något annat än initialer till ägarnes namn och några kortare ord på riksspråk jämte data och årtal, så anser jag det onödigt att anföra någon af dem.

Om också icke inskriften på loftet i Orsbleck till följd af en del vanskligheter för tolkningen kan lämna några för dalmålet språk-historiskt viktiga upplysningar, så är den ju dock alltid af intresse såsom en af de få bevarade kvarlefvorna af det skrifsätt, som i de öfre dalssocknarna och särskildt i Älfdalen ännu långt in i nyare tid varit det enda skriftliga meddelelsemedel, man haft att tillgå.